

Författare: Fil. Dr. Henrik Edgren

Institution: Historiska institutionen, Uppsala universitet

Tel: 018-4711554

E-mail: henrik.edgren@hist.uu.se

Publicerad i E-journal at *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*:

www.upi.artisan.se

Nation, medborgare och utbildning

*Utbildningsdebatt i politiska
Stockholmstidningar 1810-1825*

Abstract

This article deals with how Swedish political newspapers and lampoons, 1810-1825, discussed the Swedish system of education. The purpose is to show the connections between the debate about education, civic forming of the nation and social/political changes in Sweden during the early 19:th century. The emerging middle classes were the most frequent readers of the newspapers and lampoons. Therefore, according to the newspapers, the middle classes constituted the most important part in the system of education, the forming of the nation and the society. In this survey I have mainly studied newspapers and lampoons in Stockholm.

Inledning

Vi bekänna oss ännu till den åsigten, och skola troligen alltid göra det: att samhällets fullkommlighet och styrka ej blott beror på Statsformernas öfverensstämmelse med en teoretisk regel och ej heller endast på sunda författningar rörande handeln och penningväsendet m.m., utan framförallt på den enskildas dygd, upplysning och fosterlandskärlek, och att derföre de offentliga anstalter, som skola föra en Nation till detta mål, företrädesvis, ibland de allmänna angelägenheterna, äga en rätt till omtanka och uppmärksamhet.¹

Ovanstående stod att läsa i den politiska tidningen *Argus den tredje* i början på 1820-talet. Här motiveras varför det var så viktigt att uppmärksamma förädländet av den enskilde medborgarens dygd, upplysning och fosterlandslärlek. Den politiska tidningen var, i alla fall enligt publicisterna själva, en sådan offentlig anstalt som skulle föra nationen till nya mål. En annan var de offentliga utbildningsinrättningarna, det vill säga skolväsendet. Föreliggande artikel handlar om politiska Stockholmstidningars diskussion om uppfostran och undervisning under 1810- och 1820-talen.² Syftet är att påvisa och förklara utbildningsdebattens samband med ett medborgerligt nationsbygge och en långsamt pågående samhällsförändring från ett feodalt ståndssamhälle till ett kapitalistiskt och mer individualiserat samhälle.

Statskupp, samhällelig förändring och nationell identitet

Statskuppen år 1809 och avsättandet av Gustav IV Adolf medförde att en ny konstitution infördes i Sverige. Maktbalans mellan konung, ständer och högsta domstol blev den vägledande principen. Frihetstidens aristokratiska styre och det gustavianska enväldet ansågs ha varit två undermåliga regeringssätt som inte fick upprepas. Tryckfriheten lyftes fram som en förutsättning för att garantera de konstitutionella maktförhållandena. Snabbt växte det fram, efter tryckfrihetsförordningens införande i mars år 1810, en politisk tidningspress med målsättningen att belysa och granska makthavare och samhällsförhållanden. Inte minst underströks denna målsättning i några av tidningarnas namn; några exempel är *Allmänna Opinionens Organ*, *Åskådaren*, *Trompeten*, *Anmärkaren*, *Granskaren* och *Argus*. En ny medborgerlig offentlighet utkristalliserades som var annorlunda än tidigare beträffande mängden tryckta alster och publicisternas vilja och möjligheter att bilda opinion om allmänna angelägenheter, i synnerhet om skola och undervisning. Centralt i den politiska debatten var om och på vilket sätt det svenska samhället skulle förändras. I samtiden var man nämligen överens om att det gamla tiden höll på att, för att tala med Erik Gustaf Geijer, "förgås".³ Frågan var vilket samhällssystem som skulle införas.

Under 1800-talets inledande decennier gjorde det kapitalistiska samhällssystemet sitt definitiva inträde i Europa, så även i de nordiska länderna. Det svenska samhället höll på att förändras i grunden och frågan var hur man skulle ställa sig till detta. Från vissa håll, de radikal- och moderatreformistiska, ifrågasattes korporationssamhället häftigt. Andra, de korporationsbevarande, ansåg att stånd, skrån och korporationer utgjorde det mest ändamålsenliga samhällssystem som fanns.⁴ I synnerhet den framväxande medelklassen utmärkte sig som särskilt kritisk till det korporationscentrerade samhällssystemet. Framträdande i medelklassen var så kallade ofrälse ståndspersoner, alltså befolkningsgrupper som stod utanför de fyra ståndskategorierna adel, präster, borgare och bönder. Bland exempelvis brukspatroner, grosshandlare och ämbetsmän ansåg alltfler det gamla feodala systemet som förlegat och förkastligt. I stället förfäktades idéer om ett mer individ- och frihetsbaserat samhälle.

Ett stort problem för det framväxande medelståndet var att de flesta av dess medlemmar inte hade någon möjlighet att påverka de övergripande besluten i Sverige. De saknade nämligen representation i ståndsriksdagen, men strävade ändå efter att kunna påverka. Andra kommunikationskanaler, förutom riksdagen, blev då betydelsefulla. En av de viktigaste offentligheterna, för förmedlandet och utbytet av de ofrälse ståndspersonernas idéer, blev de politiska dagstidningarna. De blev, på 1810-talet, "patriotens upphöjda röst genom upplysningens vehikel".⁵

Grundläggande i den politiska debatten under tidigt 1800-tal var också förmedlandet av en nationell identitet. Oavsett ämne fördes en diskussion om att forma en ny svensk nation som var anpassad efter den pågående samhälleliga och politiska omdaning. Begrepp som patriot, fädernesland, konstitution, nation, medborgare, medelklass och allmän opinion återkom ständigt, inte minst när utbildningspolitik dryftades närmare. Det nationella hade nämligen, i olika former, lanserats alltmer intensivt från slutet på 1700-talet. Det var uppenbart att man på den gamla 1600-talsstatens bekostnad började smida samman en nation som ännu för blotta ögat var en tämligen osynlig skapelse.⁶

Kort sagt formade två nationella strömningar den svenska nationella identiteten under tidigt 1800-tal: den medborgerligt civistiska och den kulturellt etniska. Den medborgerligt civistiska inriktningen inspirerades av en antik medborgarskapsretorik som upplivades i Europa och Nordamerika under 1700-talets andra hälft. I fokus stod det allmänna, medborgerliga och konstitutionella. Man vände sig bestämt mot stånds- och privilegiesamhället. Fäderneslandet blev ett abstrakt uttryck för staten, de konstitutionella lagarna och bildningen. Medborgaren var i första hand inte sammankopplad med ett folk eller en gemensam kultur. I stället var det ideologi, etik och politisk aktivitet som främst karakteriserade honom; det var således främst mannen som var medborgare. Inom den kulturellt etniska nationella inriktningen betonades hur befolkningen i olika länder hade geografiska, politiska, historiska och kulturella särdrag som skiljde dem från varandra. Enligt det kulturellt etniska synsättet skulle stånd, skrån och korporationer bygga upp nationen och staten. Fäderneslandet var inte en nation bestående av medborgare med jämlika politiska och medborgerliga rättigheter; i stället grundades fäderneslandet på korporativa institutioner ordnade hierarkiskt.

När undervisningsväsendet dryftades i den politiska debatten skedde det ofta utifrån just ett medborgerligt civistiskt nationsbyggande och kritiskt synsätt på det feodala stånds- och skråsamhället. Centrala frågor var den medborgerliga bildningen, växelundervisningens betydelse samt den akademiska jurisdiktionens vara eller inte vara. Redan vid 1809-1810 års riksdag debatterades undervisningsanstalternas behov av förbättring livligt. Ett memorial av dåvarande rektorn vid Norrköpings trivialskola, Gustaf Abraham Silverstolpe, fick vittgående följder. Silverstolpe efterlyste att undervisningsväsendet ordnades i samklang med den nya författningen; rikets läroanstalter var föråldrade och alltför ensidigt inriktade på att utbilda präster och lärare. Alla folkklasser i staten fordrade nu att deras barn fick tillfälle till undervisning. Skolan måste, hävdade den radikale Silverstolpe, befordra en "allmän patriotism", dygd och duglighet, ämbetsmannaskicklighet, "liberalitet", redlighet samt vördnad för "det allmänna".⁷ Silverstolpe efterlyste en skolutbildning genomsyrad av den medborgerligt civistiska nationella identiteten.

Enhetlig skola och medborgerlig dygd

Kort sagt kan de svenska pedagogiska strömningarna under tidigt 1800-tal sägas ha haft tre olika riktningar: den nyhumanistiska med betoning på de klassiska språken; den ecklesiastiska som slog vakt om läroverkets primära roll som prästutbildningsanstalt samt den

filantropiska/borgerliga där man eftersträfvade en utbildning riktad mot det praktiska livets behov med naturvetenskap och moderna språk som huvudämnen.⁸ En följd av den livliga debatten, utifrån just ovanstående perspektiv, om undervisningsväsendet och statens ansvar för nationens unga invånare, blev att kronprins Karl Johan år 1812 upprättade en kommitté med uppdraget att undersöka läroverkens tillstånd. Samtidigt uppmuntrades andra samhällsdebattörer att sysselsätta sig med frågan. Detta var bakgrunden till den i samtiden så omtalade uppfostringskommitténs tillkomst år 1812.⁹

Kommittén bestod av 14 ledamöter. Ordförande var ärkebiskopen Jacob Lindblom (1746–1819) och sekreterare kanslisten och stiftaren av *Götiska förbundet*, Jacob Adlerbeth (1785–1844). Flertalet ledamöter var genom utbildning och tidigare erfarenheter väl insatta i frågor rörande undervisning och utbildning. Uppfostringskommittén kom under hela 1810-talet att bli en utgångspunkt för den pedagogiska diskussionen i Sverige. Främst sysselsatte man sig med utarbetandet av en ny skolordning och därmed sammanhängande frågor rörande skolorganisation, kursplaner, undervisningsmetoder, läroböcker, samt lärarnas arbets- och löneförhållanden.¹⁰

I de politiska dagbladen uttrycktes förnöjsamhet över att man åter börjat fästa uppmärksamheten vid den allmänna undervisningen. Staten måste genom en allmän uppfostran utveckla de uppväxande invånarnas naturanlag. I den statligt kontrollerade undervisningen skulle "statsborgaren" bli upplärd och övertygad om sina plikter. Det viktigaste var att det blev omöjligt för individen och medborgaren att svika sina kontraktuella förbindelser till samhället. Den unge "statsborgaren" var således inte enbart faderns, utan även statens son.¹¹

Om staten inte ägnade kraft åt att dana nationens ungdom till nyttiga "stats"- eller "medborgare" uppväxte en "lättjefull och liderlig pöbel" utan aktning för lagar och kännedom eller känsla för "eget väl". I den statliga undervisningsplanen måste man betona allas lika rätt inför lagen, att utskylderna till staten fördelades rättvist samt att endast förtjänst och skicklighet medförde samhälleliga belöningar. Endast på detta sätt kunde "den Fosterlandskänsla" skapas och bibehållas, som alstrade "storverk" och gjorde staten oövervinnelig.¹² Politisk och ekonomisk jämlikhet förväntades genomsyra skolans uppfostran, åtminstone för medelklassen och samhällsgrupperna däröver.

En följd av att de publika skolorna inte ansågs hålla måttet var att många föräldrar "af medelklassen" i stället skickade sina barn till privata undervisningsanstalter, så kallade pensioner. Många av dessa skolor höll emellertid inte måttet. Lärarna hade en otillräcklig utbildning; dessutom var de inte underordnade något offentligt ansvar. Det krävdes en massa privilegieår och dokumenterad yrkeserfarenhet för varje hantverk och rörelse,

men det svåra och ansvarsfulla yrket att dana andras barn till kunniga och skickliga medlemmar i samhället, står i hvars och ens fria vilja att åtaga sig och sköta så godt han kan och behagar.¹³

Man efterfrågade en sträng prövning för den som ville starta en undervisningsanstalt för någotdera könet. Samtidigt borde staten åtaga sig ett större ansvar för barnens utbildning.¹⁴ De speciella flickpensionerna kritiserades. Ingen kontroll av dem förelåg och föreståndarna var ofta obildade. En skribent frågade:

Har väl någonsin en flicka vid utträddandet af en pension, kunnat spinna en docka garn, eller koka en hafversoppa, eller haft ringaste föreställning om styrseln af ett hushåll, hvilket dock, man säge hvad man vill, är och blir qvinnans hufvudbestämmelse?¹⁵

Kvinnan behövde inte någon offentlig bildning, eftersom hon, till skillnad från mannen, inte var någon "publik person". Genom hela världshistorien, samt bekräftat av Guds egen lag och "sjelfva kvinnans kropps och sinnes beskaffenhet", hade detta förhållande mellan mannen och kvinnan bevisats. Att utbilda kvinnor offentligt ansågs vara "förvärdt och naturstridigt". Den enda offentliga uppgiften kvinnan var lämpad för var utövandet av den "Nationala välgörenheten" och översynen över alla så kallade barmhärtighetsverk: exempelvis barnhus, barnbördshus och kvinnoskolor.¹⁶

Den publika kvinnliga utbildningen hävdades vara ett påfund från Frankrike. Andra länder, inklusive Sverige, hade följt efter för att få sina systrar fransyska och "denationaliserade". Visst medförde det att damerna blev klokare, men den viktiga frågan var om de blivit dygdigare och mer älskvärda? Tyvärr hade nu kvinnans omdöme alldeles för ofta blivit måttstock för mannens; männen tävlade mer om hennes bifall än om hennes blick. Kvinnorna borde mindre "tala ur tidningar och mera sällan läsa sin Young, blygsammare moralisera och blifva liknöjdare om Amerikanarnes öde".¹⁷ Uppenbart var att medborgarinnan inte förväntades vara aktiv i den politiska offentligheten. Därför fanns det inte heller några anledningar att skola henne genom en offentlig bildning.

När 1800-talet inleddes var de svenska läroverken i stort sett samma präst- och ämbetsmannaskolor som de hade varit under 1600- och 1700-talen. Vården och tillsynen över undervisningsväsendet låg i kyrkans hand. Allteftersom försvann prästernas monopolställning inom det lärdaståndet.¹⁸ Den skolordning som undervisningskommittén granskade och avsåg att förändra hade tillkommit så pass sent som år 1807; ändå ansågs den inte vara ändamålsenlig för det nya konstitutionella Sverige efter år 1809. Enligt 1807 års skolordning omfattade läroverksorganisationen trivialskolor, gymnasier och katedralskolor. Trivialskolans första klass skulle även vara förberedande för fortsatt skolgång i den två- eller fleråriga apologistklassen, som var avsedd för att tillgodose medelklassens växande bildningsbehov.¹⁹

Uppfostringskommittén betraktade 1807 års skolstadga som ofullständig och utan klara riktlinjer för undervisningens ordnande vid gymnasier, trivial- och katedralskolor. Framförallt framfördes krav på fostran till "sann medborgerlighet", inte minst skedde detta utifrån att "civismen" hade fått nytt liv efter år 1809. Skolordningen borde omskapas i den nya konstitutionens anda. Större enhet efterlystes i organisationen av de allmänna läroverken; samstämmighet måste råda mellan uppfostringsanstalterna och den nya skolordningen.²⁰

År 1817 kom uppfostringskommittén ut med sitt förslag till en ny skolordning.²¹ Det var en kompromiss, men ändå präglad av nyhumanismens undervisningsideal. Man var avogt inställd till de filantropiska och utilistiska strömningarna; dessa läror ansågs leda till genvägar och ytlighet i bildningen. Snarare skulle en sådan utbildning öka den allmänna sedeslösheten i stället för att hämma den. Kommittén uttryckte vidare missnöje med uppfostringsanstalternas sätt att sköta sina uppgifter. Orsaken ansågs vara det "moraliska förfall" som många menade utmärkte samtiden. Tyvärr visades förakt för grundlig vetenskap och högre lärdom. I stället efterfrågades praktiska kunskaper inhämtade på ett hantverksmässigt sätt samt färdigheter i ett eller annat modernt språk. Utredningen fann att man i samhällets intresse borde fordra en skärpt skoldisciplin och ett ökat skolarbete. Den moraliska och nationella fostran ansågs vara skolans huvudmål. Man ivrade inte alls, som till exempel Silverstolpe kämpat för, en allmän spridning och utvidgning av utbildningen till fler samhällsklasser.²²

Kommittén var således, i sin generella inställning, inte särskilt reformistisk.²³ Snarare eftersträvades ett återskapande av den organisation, ordning och undervisningsmetod som

gällde i äldre skolordningar, speciellt i den från år 1649. Latinet, grekiskan och hebreiskan fick samma framstående ställning som i 1807 års skolordning. Undervisningen i modersmålet utökades inte i någon nämnvärd utsträckning. Matematik fick fler timmar, samtidigt som naturvetenskap inskränktes. Historia och geografi tillmättes betydande vikt, framförallt i näringsskolorna. I de senare ansågs "medborgarkunskap" vara särskilt betydelsefullt. Genom insikter i "fäderneslandets olika förhållanden" förväntades ungdomen anamma "fosterlandskärlek" och "medborgerliga dygder". Kristendomsundervisningen prioriterades också fortsättningsvis. Religionen var det viktigaste föremålet för all kunskap.²⁴ Vidare lyftes gymnastik fram som ett viktigt komplement till den teoretiska skolningen. Gymnastiska övningar sågs som ett sätt att förbereda ungdomens militära fostran, samtidigt som idrottsliga aktiviteter förbättrade hälsan avsevärt. Emellertid infördes inga krav på inrättande av gymnastikövningar vid läroanstalterna; därför blev också gymnastiken illa tillgodosedd i skolornas vardag. Ett resultat av det ökade intresset för gymnastiken blev annars inrättandet av *Gymnastiska Centralinstitutet* år 1813.²⁵

Visionerna var således få om skolans anpassning till det framtida samhällets struktur och näringslivets behov. Därför drogs en skarp gräns mellan lärdomsskolor, som skulle utbilda vetenskapsidkare och tjänstemän, och näringsskolor, vilka inte behövde vila på någon vetenskaplig grund. Följden blev uppdelningen i läroverk och apologistskolor. Genom denna tydliga åtskillnad mellan ämbetsmanna- och näringslivsutbildning, hade man skapat förutsättningar för en diskussion som kom att präglade 1820- och 1830-talens utbildningsdebatt.²⁶

Kommitténs skolordningsförslag diskuterades flitigt direkt efter dess offentliggörande år 1817.²⁷ Latinets stora utrymme, på bekostnad av undervisning i naturvetenskapliga och samhällsorienterade ämnen, kritiserades. Det hävdades att den klassiska litteraturen varken hade det historiska, pedagogiska, vetenskapliga eller moraliska värde som gjorde den förtjänt av att inta främsta rummet i undervisningen. Att moderna språk till stor del saknades vid lägre och högre lärdomsskolor klandrades också. I de latinlösa lärdomsskolorna hade svenska språket en relativt stark ställning, medan det på den lärda linjen nästan helt fränkandes sin självständighet och närmast behandlades som ett supplement till undervisningen i klassiska språk.²⁸

Vidare tadlades kommitténs inskränkningar av de naturvetenskapliga studierna. Bland annat framfördes att naturvetenskap utgjorde ett viktigt bildningsmedel till humanitet. Det behövdes för att alstra en "sann fosterlandskänsla" och uppväcka tillfredsställelse med vad som omgav ungdomarna i "fäderneslandets natur".²⁹ Trots att historieämnets vikt uppmärksammades av kommittén, hävdade ändå vissa belackare att undervisningen om det förflutna borde få mer utrymme. Kunskapen om förfädernas liv och bragder var ett verksamt medel till att väcka och hålla "den sanna fosterlandskärleken" vid liv. Sjungandet av patriotiska sånger och ordnande av "fosterländska fester" ansågs vara lämpliga metoder för att hålla den svenska historien levande i ungdomens sinnen.³⁰

Även de politiska tidningarna uppmärksammade uppfostringskommitténs pågående arbete och förslag till ny skolordning. Behovet av enighet i undervisningssystemet betonades. Borgar- eller apologistskolorna borde slås ihop med trivialskolorna, eftersom det bästa sättet att befordra "medborgerligheten" bland ungdomen var gemensamhet i undervisningen. I specialskolor tog ofta "korporationsandan" över, vilket omöjliggjorde ett vidare danande av den "allmänna andan". Närings- och lärdomsidkaren måste lära sig att uppskatta varandra. Enbart med en samfällid undervisning kunde skiljaktigheten i ståndens tänkesätt förhindras;

då alstrades också ”patriotism och medborgerliga dygder”.³¹ Med ett korporativt utbildningssystem kunde man helt enkelt inte smida samman en nation, utan endast ett korporationssamhälle.³²

Den skadliga följden av de alltför få skolorna på landsbygden blev att barnen skickades till andra undervisningsinrättningar, företrädesvis i städerna. Därmed riskerade de att förloras för sitt stånd och bli till sämre nytta för staten och det allmänna. För tillfället var det uppenbart, hävdade en skribent, att ”fäderneslandets ungdom” i de lägre undervisningsanstalterna inte fick en utbildning och uppfostran ”lämpad efter alla de olika behof, tidens bildning och Landets omständigheter anvisa”. I Sverige fanns helt enkelt för få sockenskolor och för många lärda skolor. Landet var alldeles för fattigt på ”arbetande händer” för att den närande gruppen, i första hand bönderna, ytterligare fick urlakas.³³

Allmogens barn förväntades inte få samma medborgerliga bildning som näringslivets och lärdomsklassernas elever. Eftersom medborgarrätten främst bestämdes efter förmögenhet och inkomst, åsyftades i första hand medelklassen och samhällsgrupperna däröver i kraven på en enhetlig och för alla gemensam utbildning.³⁴ De främsta bakomliggande orsakerna till folkskolans framväxt var fordringar på underklassens disciplinering och fostran till lönearbete. Genom folkskolan skulle allmogen utestängas från den högre utbildningen. På så sätt blev den sociala segregeringen av underklassen än mer effektiv.³⁵ Ändå betonades vikten av att den svenske bonden innehade vissa statsmannakunskaper om Sveriges styrelseform, lagar, statistik samt geografiskt och politiskt läge i förhållande till andra länder.³⁶

I detta sammanhang ska man också se det under 1810-talet så vanliga hyllandet av växelundervisningen. Det var denna benämning Andrew Bells och Joseph Lancasters monitörsystem fick i Sverige.³⁷ Växelundervisningen lanserades nämligen först och främst som den pedagogiska modellen för sockenskolorna och allmogens barn.³⁸ Den baserades på skolmästarens delegation av den huvudsakliga undervisningen till äldre elever, monitörer, medan han själv i huvudsak övervakade verksamheten. Eleverna var inte uppdelade i klasser eller årskurser, utan bildade en enhet med ibland flera hundra elever. Monitörerna skötte sedan undervisningen av de yngre i små grupper. En lärare ansågs ensam kunna övervaka hundratals elever. Metoden var brittisk och helt igenom ett uttryck för den utilitaristiska filosofins anda. Folkskolan och växelundervisningen kom att bli de disciplinerande metodernas främsta praktikfält.³⁹

Tillsammans med uppfinningen av vaccinationen lyftes det Bell-Lancasterska växelundervisningssättet fram som ett synnerligen viktigt tillskott till ”människolifvets dyrbaraste förhållanden”: den fysiska och moraliska förädlingen. Både vaccination och växelundervisning utlovade inför kommande tidevarv ett starkare, skönare, upplystare och bättre släkte.⁴⁰ Metoden ansågs utgöra ett ”till vårt Fädernesland öfverfört nytt och mäktigt medel för dess lycka, dess sjelfständighet och dess ära”. Med hjälp av växelundervisningen kunde en lärare, till och med ”en adertonårig yngling”, inom loppet av några få månader lära omkring 1 000 barn att skriva och läsa tydligt med riktig deklamation. Metoden var tillämpbar för alla samhällsklasser. Om varje bondson under loppet av några få år fick tillfälle att i Lancasterskolor inhämta elementarkunskaper, behövdes inget ytterligare medel till förekommande av näringsklassernas övergång till de tärande, än att lantskolorna också i viss mån blev åkerbruksskolor.⁴¹

Skolordning, växelundervisning och akademisk jurisdiktion

Intresset för utbildningsfrågor ökade än mer under tidigt 1820-tal. Vid 1823 års riksdag diskuterades ofta utbildningssystemet. Landsbygdens skolor, gymnasiernas och universitetens utbildning och avsaknaden av medborgerlig bildning, Karlbergs roll som krigsakademi och de yrkesinriktade skolornas berättigande, gymnastikens införande samt växelundervisningens utbredning och betydelse, utgjorde alla aktuella spörsmål som ventilerades i såväl riksdag och pamfletter som politiska dagblad.

Som tidigare har påpekats var 1820 års skolordning på många sätt en kompromiss som inte alls föll de radikalt reformistiska i smaken. Uppfostringskommitténs arbete kritiserades och dess nytta ifrågasattes. Förutom det bristfälliga förslaget till en ny skolordning, ansåg man att kommittén hade åstadkommit lite av värde. Den införda skolordningen var bristfällig så tillvida att den inte alls väckte några känslor för "Fäderneslandet" och allt det stora som hörde dit. Framförallt betonades brister på kunskaper om "samhällskontraktet", alltså regeringsformen. Ynglingen måste tidigt lära sig om rättigheter och skyldigheter mot samhället. Följaktligen brast skolordningen i uppfostran till "medborgerlighet".⁴²

Det föreslogs ett upprättande av en "medborgerlig kateches" till hjälp för de unga under de första årens undervisning. På detta sätt kunde konstitutionen förvandlas från en bok och broschyr till en verksam auktoritet.⁴³ Uppenbarligen var det inte tillräckligt med den vanliga katekesen som lärde ut Bibelns grunder. För att få en lämplig skolning i den medborgerligt civistiska nationella identiteten krävdes även en medborgerlig sådan.

Till patriotismens väckande fordrades främst "studiet af fäderneslandets historia". Innan ynglingen ännu förstod begrepp som styrelse, stat, regering och undersåte måste han, med hjälp av en ändamålsenlig historieundervisning, kunna avgöra skillnaden mellan onda och goda gärningar, känna till stora "medborgerliga dygder" samt avgöra om en regent var en välgörare eller förtryckare för sitt folk. Det viktiga var att den unge upptäckte de "öfver den enskilda nyttan upphöjda mödan och upppoffringar", som gjorts genom historien. På detta sätt befordrades patriotismen. Denna typ av historiekännedom ansågs vara nödvändig för att befordra "national-andan". Därför var det negativt att historieämnet fick så lite undervisningstid i skolordningen; endast två timmar i veckan jämfört med att latin och matematik tilldelades tio timmar.⁴⁴

Från moderatreformistiskt och regeringsvänligt håll hävdades att skolordningen innehöll många positiva inslag. Den förmedlade "redliga och grundliga" kunskaper till ungdomen. Tonvikten på allmän grammatik och matematik var lämplig samtidigt som indelningen i apologist- och lärdomsskolor ansågs vara bra, eftersom alla elevers behov av medborgerlig bildning garanterades samtidigt som vissa fick en mer omfattande skolning för att kunna gå vidare till ämbetsmanna- och lärdomsyren. Slutsatsen var att landets undervisningsverk inte alls saknade en uttalad riktning till "nationlighet".⁴⁵ Att vara "nationlig" var således nödvändigt för att en samhällsinrättning skulle anses rationell. Såväl radikala som moderatreformistiska betonade detta ständigt.

Även behovet av kunskaper om fäderneslandets historia ansågs bli tillfredsställt, enligt de moderatreformistiska och Karl Johantrogna, genom 1820 års skolordning. Här syns emellertid mer av en kulturellt etnisk tolkning av den svenska historiens värde. *Stockholms Postens* skribent yttrade att historien ska

ingjuta vördnad för förfäders manliga dygder, beundran för de store män som dels styrt, dels räddat fäderneslandet, och tillgifvenhet för den jord och det folk, som sett honom födas och som ännu aldrig tåligt burit förtryckelsens ok.⁴⁶

En annan kritik mot skolordningen och undervisningsväsendet handlade om att det i Sverige fanns alltför få allmänna undervisningsanstalter som var inriktade på en allmän ”medborgerlig bildning”. Budskapet var detsamma som under 1810-talet: sockenskolorna på landsbygden var alldeles för lätt räknade. På grund av denna brist hade många av de ”närande” gruppernas barn ”vanslägtat” de lärda skolorna.⁴⁷ Även fattiga och barn från de lägre samhällsklasserna måste således utbildas, men inte enligt samma program som för barnen inom medelklassen och samhällsgrupperna däröver. Baskunskaper i skriv- och räknekonst, färdigheter att läsa modersmålet samt viss historia och geografi var de ämnen som skulle prioriteras. Alla samhällets barn måste få en grundläggande utbildning till att bli ”kristna och medborgare”. Uttryckligen betonades att det inte handlade om att allmogens barn bildades till ”halfherrar” med fåfänga och villfarelse som följd. Det viktiga var att göra ämbetsmannabanan mindre lockande, samtidigt som den medborgerliga bildningens insteg hos de närande klasserna på alla sätt befordrades.⁴⁸ Alltså, allmogens barn skulle uppfostras till goda och trogna skattebetalare samtidigt som de inte fick göra anspråk på samhällets mer prestigefyllda positioner.

Även flickors, inom de lägre samhällsklasserna, avsaknad av lämplig utbildning påtalades. De hade ett lika starkt behov av bildning som pojkar. Emellertid betonades att de måste bildas efter sitt stånd och inte till ett liv i högre samhällssfärer. De unga damerna vid landets läroanstalter lärde sig alltför ofta att bli ”behagsjuka, men inte att sticka en strumpa eller koka på rätt sätt”. En sentimental flicka som endast sydde blommor, matade kanariefåglar och läste romaner skulle bli en lika oduglig hustru som en ”yr dansdocka”. En flicka förväntades vara som klockorna på långfredagen: ”man bör icke höra henne”.⁴⁹ Det saknades således publika skolor,

der fattiga barn af båda könen på Statens bekostnad kunde få en för deras stånd sannolika bestämmelse lämpad uppfostran, d.v.s. der de rent af uppfostrades till arbetare och tjenare, till drängar och pigor, icke till herrar och mamseller.⁵⁰

Liksom under 1810-talet ansågs växelundervisningen som en fantastisk pedagogisk uppfinning just utifrån dess potential att relativt enkelt och storskaligt undervisa framförallt samhällets lägre klasser, såväl flickor som pojkar. I ännu högre grad än tidigare betonades metodens disciplinerande fördelar.⁵¹ För att ytterligare understryka den Lancasterska metodens genomslag i samtiden, bildades år 1822 *Sällskapet för Væxelundervisningens befræmjande*. Sällskapet understöddes från högsta kungliga nivå och dess förste ordförande, Jacob De la Gardie, hade också varit i Storbritannien och inhämtat det senaste om metoden. Sällskapets uppgift blev att verka för växelundervisningens spridande i Sverige.⁵² I *Argus den andre* kommenterades sällskapets första möte och att en av dess ledamöter föreslagit att namnet borde ändras till ”Sällskap för Allmän Medborgerlig bildning”, eftersom detta ju var det huvudsakliga syftet med växelundervisningen. Förslaget avslogs dock.⁵³

Væxelundervisningen ansågs vara perfekt för ändamålet att sträcka ”upplysningens fördelar till de ringare klasserna”. Från reformistiskt håll hyllades ”den Lancasterska undervisningsmetoden” och jämfördes med uppfinningarna av skriv- och tryckkonsten. Den utgjorde ett slags ”national-uppfostran” som förmedlade jämlikhetens och rättvisans princip. Såväl de intellektuella som moraliska själsförmögenheterna förkovrades på bästa sätt. I en växelundervisningsskola gällde inget annat företräde än förtjänsten. Lancasterskolan liknades vidare vid en idealstat där aktningen för rätt och förtjänst samt lagen och dess organ sammanhöll statens olika beståndsdelar till en helhet. Eleverna vande sig vid ordning och

reda. De blev hjälpsamma, laglydande och "ordningsälskande medborgare". Genom att elevernas inbördes ordning bestämdes av deras relativa skicklighet försvann alla tankar på felaktiga befordringsgrunder som börd eller rikedom. Växelundervisningen ansågs på detta sätt andas en anda av "jemlikhet" som utgjorde den säkraste grundvalen för bevarandet av den "sanna medborgerligheten och friheten".⁵⁴

En undervisningsinrättning som använde sig av växelundervisning och som lyftes fram som förebild, var krigsakademin vid Karlberg utanför Stockholm. Karlberg var dock inte en skola för de lägre samhällsklasserna, utan i första hand avsedd för adelns barn; följaktligen kunde växelundervisningen också vara användbar för andra än samhällets lägsta skikt.⁵⁵ Anledningen till att Karlberg uppmärksammades flitigt i riksdag, tidningar och pamfletter handlade emellertid inte om de undervisningsmetoder som praktiserades där, utan om skolans existens och syfte.⁵⁶

Det som framförallt kritiserades, och främst från de radikalt reformistiska, var att Karlbergs elever endast undervisades tillsammans med andra blivande officerare. Denna typ av elevsegregering hävdades vara "skråmässig" och förlegad. Inrättandet av skolor för särskilda folkklasser, näringar, och tjänster avslöjade en rädsla för att bilda medborgare med inblick i landets lagar och författningar. Karlbergs inriktning på blivande militärer ansågs stridande mot den "medborgerlighet" som borde vara "andan i grundlagliga samhällen". Uppenbarligen var konstitutionalismen central även i detta sammanhang. En medborgerlig skola var en sådan där ungdom från alla stånd och klasser gemensamt undervisades för att sedan spridas till olika yrken inom staten. På Karlberg blev ynglingen och den framtida officeren i stället en "främling i sitt eget Fädernesland". Därför borde denna typ av utbildning läggas ned.⁵⁷ Från regeringsvänligt håll försvarades Karlberg som undervisningsanstalt. Dess läge, sammansättning och organisation ansågs passa utmärkt för ändamålet att dana framtida officerare.⁵⁸

En nyhet i undervisningsdebatten, jämfört med tidigare under 1810-talet, var den livliga diskussionen om Sveriges universitet och den akademiska jurisdiktionen. Detta privilegium utsattes för hård kritik av radikala grupper redan vid 1809 års riksdag, framförallt från debattörer som ville sprida den högre utbildningen till fler samhällskikt. År 1817 tillsatte regeringen en kommitté med uppdraget att granska frågan om den akademiska jurisdiktionen. Dess arbete tog fart på allvar sedan den radikalt reformistiske Johan Gabriel Richert år 1818 utsetts till dess sekreterare.⁵⁹

År 1820 utkom den kungliga Richertska lagkommittén med sin rapport. Den fokuserade på behovet av jämkningar och förändringar i universitetens organisation. Författaren bakom rapporten var just Richert. Här framfördes bland annat att universiteten tillkommit under en tidsepok karakteriserad av korporationssystemet. Gemensamma yrken slöt sig samman och bildade "stater i staten". Privilegier och jurisdiktioner upprättades då hos hierarkiska, militära och merkantila korporationer. Detta var ursprunget till den akademiska jurisdiktion som bland annat fastställde att universitetet skulle ha sina egna domare och rättsinstanser: konsistorierna. Lagkommitténs slutsats var att några sådana privilegier inte behövdes för de nya konstitutionella statsformer som gällde i början på 1800-talet. Akademiernas saköresrätt kunde, lika väl som statens och kyrkans, behandlas av de allmänna domstolarna. Dessutom var det inte de akademiska lärarnas uppgift att syssla med rättsskipning och administration.⁶⁰

Kommitténs betänkande väckte naturligtvis stor irritation och motstånd i Uppsala. Lunds universitet förhöll sig mer passivt. Uppsala universitets svar skrevs huvudsakligen av Nils

Fredrik Biberg, Erik Gustaf Geijer, Samuel Grubbe och akademiräntmästaren Sven Themptander. Här uttrycktes den korporationsbevarande inriktningens ståndpunkter in extenso. Universitetet var inte alls en medeltida kvarleva. Staten måste värna om den ungdomliga friheten genom att stå i ett faderligt förhållande till den. Därför skulle man behålla de separata akademiska domstolarna som tillgodosåg universitetets särskilda behov samt personifierade disciplin och fadersmakt. Inte minst gick man till attack mot de radikala publicisterna i Stockholm och deras ständiga misstänkliggörande av universiteten. I grunden handlade konstistoriets svar om att försvara den organiska och korporativa samhällssynen. Från den organiska statskroppen kunde man inte ta bort någon del utan att därmed göra helheten ofullständig. Ett universitet krävde en särskild omvårdnad, precis som de övriga delarna i statskroppen, om det skulle gagna staten på bästa sätt.⁶¹

De radikalreformistiska dagbladen tog självfallet parti för Richert och lagkommittén. Samtiden hävdades vara präglad av att "andliga och världsliga påvethroner" började avskaffas. Man menade att Uppsala konsistorium bemött lagkommitténs arbete med en svårförståelig ilska och indignation. De äldre privilegielagarna passade helt enkelt inte för den nya tidens konstitutionella samhällssystem. Således fanns det inte längre någon naturlig rättsgrund för universitetens jurisdiktion. Inget annat system kunde gälla än att "medborgaren dömdes af fria män, som med honom hafva likhet inför lagen". Universiteten hade i början på 1800-talet en helt annan innebörd jämfört med då de stiftades. Nu innebar all "stat i staten" och all "corporation" att det stora samhället och dess intresse blev mera främmande för korporationens medlemmar, vilka hade sitt eget och från nationen underordnade intresse att följa. Om inte universiteten närmade sig det övriga samhället, riskerade de att hamna i opposition mot nationen.⁶² Följaktligen utformades de radikalas kritik av den akademiska jurisdiktionen i en medborgerligt civistisk anda.

I sitt försvar av den akademiska jurisdiktionen underströk det akademiska konsistoriet att det var speciellt angeläget för småstadsuniversiteten att ha kvar särbestämmelserna. Genom att ventileras denna fråga väcktes de radikalt reformistiskas krav på att universitetet borde flyttas från Uppsala till Stockholm.⁶³ Från radikalt reformistiskt håll förfäktades att klassisk bildning skulle vara något annat än en död lärdoms massa inpumpad i hjärnan genom ideligt läsande i böcker. En isolering från "allmänna, medborgerliga förhållanden" resulterade i ensidighet och egoism. Vetenskapsidkaren utgjorde inte en "skalbagge" som var sluten inom sig själv och sin egen trånga omgivning. Således borde vetenskaplig bildning inhämtas på andra håll, förutom i "studerammaren".⁶⁴ En flyttning av universitetet från Uppsala till Stockholm ansågs vara det mest välgörande steg som för "nationalbildningen" kunde vidtagas. Det var nämligen i landets huvudstad, genom de dit sammanlöpande mångfaldiga "föreningsbanden", som ett folk egentligen upplevde sig som en enhet och nation. Stockholm skulle vara centralpunkten för "Nationens högsta krafter" i lagskipning, vetenskap och konst samt i allt som rörde det offentliga livet. Att universitetet låg utanför huvudstaden liknades vid att förfara med

Nationens psykiska cirkulationsmedel ungefär på samma sätt, som man förfar med de fysiska, då man af försigtighet sätter dem af sides i en bank utan att sedermera kunna röra dem.⁶⁵

Med ett universitet i huvudstaden blev medborgaren medveten om att det förekom ett "högre medborgarlif, än kalkborgarens, än rutinens, och en friare luft att lefva uti för vettenskaperna, än boskapens".⁶⁶ Således skulle den nationella identiteten främjas mycket, enligt de radikalt reformistiska, om Sveriges universitet låg i Stockholm, inte i Uppsala och Lund.

Kritiken från de radikalreformistiska mot jurisdiktionen och universitetens geografiska placering, ingick i en övergripande plan att lansera en ny grundläggande idé för Sveriges läro-

och uppfostringsverk. *Argus* menade exempelvis att alla "klasser af medborgare" borde läsa vid universiteten, vilka inte enbart skulle vara bildningsanstalter för "de egentliga lärde". Det var särskilt betydelsefullt att universitetet danade ett "upplyst medelstånd" för att därigenom bidra till bildandet av ett "allmänt upplyst tänkesätt".⁶⁷ Liksom strävandena att ge den upplysta medelklassen politisk frihet, borde den även erhålla akademisk frihet. Därför måste det "upplysta medelståndet" beredas plats vid universitetet.

Det påtalades också att universiteten i högre grad borde ge utrymme för ynglingar att lära sig naturvetenskapens tillämpning inom olika "industriella" och närande yrken. Dessutom menade man att det förmedlades alldeles för lite "Medborgerlig bildning". Här påpekades främst, bland annat utifrån Carl Henric Anckarswärds motion om universitetsväsendet vid riksdagen år 1823, det "bedröfliga förhållandet" att inte universiteten, förutom för de blivande ämbetsmännen, undervisade sina studenter om 1809–1810-års regeringsform. I det konstitutionella och civistiska samhället utgjorde kunskap om grundlagarna ett ovillkorligt behov för den "blivande Medborgaren"; kännedomen om regeringsformen var ju lika viktig för honom som kunskapen om kristendomen var för medlemmarna i kyrkan. Undervisningen om grundlagen borde även utsträckas till statsförfattningarnas historia i allmänhet och de svenska lagarnas, sedernas och samhällsinrättningarnas förflutna. Dessutom skulle det ingå, i den medborgerliga bildningen, undervisning om Sveriges statistik och geografi, näringarnas och handelns utveckling samt svenska språkets och litteraturens hävder. Alla dessa ämnen ansågs oundgängliga för en "Svensk Medborgare".⁶⁸

Frågan om den akademiska jurisdiktionen innebar som bekant att radikalreformistiska och korporationsbevarande krafter på allvar möttes i den medborgerliga offentligheten. I första hand representerades de korporationsbevarande i pamfletter och engångstryck. Även om vissa tidningar försvarade universitetens särbestämmelser var det ännu ingen som fullt ut följde den upsaliensiska korporationsbevarande historiska skolans betoning av stånd, skråns och andra korporationers stora värde för statsorganismen. Närmast den historiska skolans ståndpunkt stod Adolf Regnérs *Lycurgus*. Där hävdades till exempel att universitetsinrättningarna inte alls var "skråmässiga" och att universitetslärarens "medborgerliga kall" handlade om att handleda ungdomen i den vetenskap, vilken han fått uppdraget att föreläsa inom. "Fäderneslandet" skulle inte vara förtjänt av att professorerna började tävla med tidningsredaktörerna om äran att förvärva den "nygjorda Publicist-titeln, eller på annat sätt, genom dagpapper och brochurer, verka i det så kallade offentliga lifvet". En flyttning av universitetet till Stockholm ansågs inte öka ämbetsmännens vetenskapliga bildning. Det fanns fler tillfällen till förströelser och utsvävningar i huvudstaden; dessutom var det dyrare att leva där och följaktligen lättare att skuldsätta sig. Vidare hävdades att Richerts skrift hade ett "ogement lärt utseende". Hans stil, liksom *Argus*, hade en stolt ton men avslöjade samtidigt ett "okunnighetens myndiga afgörande" i kritiken mot allt bestående. Dessutom uppfattades argumentationen hos de radikalreformistiska som principlös.⁶⁹

Även en moderatreformistisk inriktning kan urskiljas i frågan om den akademiska jurisdiktionen. Här betonades vikten av att betrakta korporationsintressets dubbla natur. Då en korporations medlemmar förväxlade sitt intresse med nationens och endast sökte vinna egna fördelar, var den skadlig och borde avskaffas; men om själva korporationens intresse sammanföll med nationens och statens idé, var korporationen, i detta fall universitetet, ändamålsenlig. Följaktligen måste det i staten finnas en del som uteslutande var sysselsatt med upplysning och tjänstemannabildning. Universiteten vilade alltså på en högre auktoritet än som kvarleva från det medeltida samhällssystemet.⁷⁰

Avslutning

Syftet med denna artikel har varit att belysa hur diskussionen om utbildning under tidigt 1800-tal intimt hängde samman med en samtida långsamt pågående samhällsomdaning och ett byggande av en ny svensk nationell identitet. Utbildning var en av de viktigaste samhällsfrågorna under 1810- och 1820-talen. Därför fokuserade främst radikalt reformistiska politiska dagblad och publicister på skolväsendets utformning. Med de politiska tidningarnas hjälp skulle undervisningen omformas i en medborgerligt civistisk anda. Det gamla feodala stånds- och korporationssamhället ansågs inte förenligt med en medborgerlig nationell identitet som främst utgick från medelklassens intressen.

Referenser

¹ *Argus den tredje*, n:o 88, 5/11 1823.

² Det politiska var det som rörde samhället, dess konstruktion och dess funktioner. Se vidare Nordin, 1999, s. 109 f; Östholm, 2000, s. 80; Lundell, 2002, s. 80; Edgren, 2005, s. 15.

³ Citatet kommer från år 1831 och en av Geijers berömda föreläsningsserier vid Uppsala universitet. Se vidare Hessler, 1947, s. 9.

⁴ För en utförligare diskussion om olika politiska åsiktslinjer i början på 1800-talet, se Edgren, 2005, s. 29 ff.

⁵ *Allmänna Opinionens Organ*, n:o 32 1810.

⁶ Jansson, 2001, s. 9 f.

⁷ Larsson, 1946, s. 179; Agrell, 1960, s. 14 ff; Askerberg, 1976, s. 9; Segerstedt, 1976, s. 9 f. Silverstolpe skrev den uppmärksammade skriften år 1811: *Försök till en framställning af Allmänna Läro-Verkets närvarande tillstånd i Sverige*. En annan viktig skrift i den utbildningspolitiska debatten under 1810-talet var Erik Gustaf Geijers *Om det offentliga läroverket (1813)*. I denna polemiserade Geijer emot strävandena till enhetlig utbildning. Statens ansvar var endast att handha den offentliga bildningen, d.v.s. vetenskapsmännens. Näringarna fick sköta sin egen utbildning.

⁸ Agrell, 1960, s. 12.

⁹ Larsson, 1946, s. 180; Agrell, 1960, s. 14 ff; Askerberg, 1976, s. 12.

¹⁰ Askerberg, 1976, s. 24. I den ursprungliga kommittén ingick statssekreteraren Nils von Rosenstein, hovkanslern Gustaf af Wetterstedt, kammarherren Adolph Göran Mörner, biskopen Carl von Rosenstein, envoyén Carl Gustaf Brinkman, kammarherren och riddarhussekreteraren Axel Gabriel Silverstolpe, överhovpredikanten C. C. Liljensvaldh, professorerna Pehr Afzelius och O. Kolmodin från Uppsala universitet samt professorerna Matthias Norberg och Johan Holmbergsson från Lunds universitet, lektorn vid Gävle gymnasium Nils Bergsten och subrektorn vid Tyska skolan i Stockholm Carl Gustaf Broocman.

¹¹ *Anmärkaren*, n:o 6, 9/11 1816; n:o 11, 14/3 1818; *Allmänna Journalen*, n:o 131, 11/6 1818. Uttrycket "Statsborgare" var ovanligt i samtiden. Det betydde ungefär alla de medlemmar i en stat som hade rätt att delta i de allmänna angelägenheterna. Se vidare SAOB. Statsborgare var något annat än medborgare. Det handlade snarare om formell tillhörighet till en viss stat. I medborgarbegreppet implicerades mer av olika dygder och egenskaper. Få personer i samtiden uttryckte en önskan om att bli "statsborgare". Då var det fler som ville bli "medborgare". Om begreppet "statsborgare" se även Blomberg, 1891, s. 7; Carlsson, 2004, s. 65.

¹² *Allmänna Journalen*, n:o 131, 11/6 1818.

¹³ *Allmänna Journalen*, n:o 103, 12/10 1813.

¹⁴ *Allmänna Journalen*, n:o 229, 2/10 1816; *Föreningen Skandinaviskt Folkblad*, n:o 3, 14/10 1816.

¹⁵ *Föreningen Skandinaviskt Folkblad*, n:o 7, 28/10 1816.

¹⁶ *Nya Skandinavien*, n:o 76, 29/4 1813; *Allmänna Journalen*, n:o 229, 2/10 1816; n:o 261, 11/11 1818; *Anmärkaren*, n:o 4, 4/12 1816. Om kvinnan som välgörenhetsidkare i offentligheten, se Åberg, 1988 och 1995; Jordansson, 1998.

¹⁷ *Svenskt National-Blad*, n:o 22, 17/11 1817. Här avsågs förmodligen den brittiske författaren Edward Young (1683–1765). Han skrev bl. a. tragedier och satirer. Sedermera blev han en av sin samtids mest berömda "kyrkogårdspoeter" med en internationell ryktbarhet långt in på 1800-talet.

¹⁸ Wennås, 1966, s. 18.

¹⁹ Askerberg, 1976, s. 8. Se även *Scholae-ordning, Kongl. Maj:ts förnyade nådiga. Gifven Helsingborg den 7 december 1807*.

²⁰ Askerberg, 1976, s. 8.

²¹ *Förslag till en förbättrad Skol-Ordning, jemte Betänkande och Bilagor*.

²² Larsson, 1946, s. 194; Agrell, 1960, s. 19 f; Segerstedt, 1976, s. 21 f.

²³ På en punkt var förslaget en reform. Ämnesläraresystemet infördes, det vill säga att en och samma lärare skulle ha ansvaret för ett ämne och därför ge undervisning i flera klasser. Avsaknaden av reformer i kommitténs förslag resulterade förövrigt i att en ny uppfostringskommitté, "snillekommittén", tillsattes i december år 1825. Dess betydelse underströks av att den leddes av kronprins Oskar. I den ingick idel berömda samhällsdebattörer: Erik Gustaf Geijer, Hans Järta, Johan af Wingård, Esaias Tegnér, Johan Olof von Wallin, Johan Peter Lefrén, Samuel Grubbe, Carl Adolph Agardh m. fl.

²⁴ I *Svenskt National-Blad*, n:o 14, 31/7 1817, påpekades just betydelsen av en grundlig undervisning i kristendomskunskap som det viktigaste medlet till att förbättra sedligheten.

²⁵ Wennås, 1966, s. 18; Segerstedt, 1976, s. 23; Askerberg, 1976, s. 86 ff. Föreståndare för *Gymnastiska Centralinstitutet* var "den svenska gymnastikens fader" Pehr Henrik Ling (1776–1839). Han var även ledamot i *Götiska förbundet*. *Gymnastiska Central Institutet* var den första statliga inrättningen med uppgift att utbilda

militära och civila gymnastiklärare. En av grundbultarna i linggymnastiken var sambandet mellan kroppsövning och vetenskap. Se vidare Ljunggren, 1999, passim; Lundquist-Wannerberg, 2004, s. 51.

²⁶ Segerstedt, 1976, s. 23. 1820 års skolordning utfärdades av regeringen den 16 december. Exempelvis hade det misshagliga begreppet "näringskola" ersatts med "apologistskola". Elementarläroverken uppdelades i apologistskolor och lärdomsskolor. Huvudsyftet med de förra var att ge "allmän medborgerlig bildning". Skolordningen gick emot mot de allmänna krav på ständs- och intresseutjämning som florerade i Europa och Sverige. De olika skolformerna kom ju att skilja samhällsgrupperna från varandra. Se Larsson, 1946, s. 194; *Skolordning, Kongl. Maj:ts förnyade Nådiga. Gifven Stockholms slott den 16. December 1820*.

²⁷ Om den allmänna pedagogiska debatten i Sverige under 1810-talet, se Larsson, 1946; Agrell, 1960.

²⁸ Genom Carl Ulric Broocmans (1783–1812) frånfälle, efter bara några månaders arbete, berövades kommittén en av modersmålsundervisningens främste företrädare. Broocman knöt under sin livstid bland annat kontakter med den berömda och inflytelserika schweiziske pedagogen Johann Heinrich Pestalozzi. Broocman gav från år 1810 ut tidskriften *Magasin för föräldrar och lärare*. I detta lades grunden för reformivrnarnas skolprogram under praktiskt taget hela 1800-talet. Innehållet i magasinet spände över hela skolans arbetsfält. Här skrev Broocman bl. a. artiklar med rubriken "Om uppfostran till patriotism". Han propagerade intensivt för utökad undervisning i svenska, historia, naturkunskap och geografi. Allmän mänsklig och medborgerlig bildning genomsyrade hans syn på utbildningssystemet. Se vidare Nordlund, 1926, s. 426 ff; Wennås, 1966, s. 14 f.

²⁹ Askerberg, 1976, s. 116.

³⁰ Askerberg, 1976, s. 122.

³¹ *Allmänna Journalen*, n:o 103, 12/10 1813.

³² För ett liknande resonemang om den förändrade synen på bildningen i början på 1800-talet, se Jansson, 1985, s. 164 ff.

³³ *Allmänna Journalen*, n:o 99, 7/10 1813; n:o 103, 12/10 1813.

³⁴ Petterson, 1994, s. 78.

³⁵ Petterson, 1992, s. 161 ff och s. 165 ff.

³⁶ *Anmärkaren*, n:o 7, 29/5 1819. Utifrån denna kontext har ju också Henrik Höjer studerat statistikens användning och spridning i Sverige under tidigt 1800-tal; d.v.s hur man med statistik ville skapa en nationell samhörighetskänsla. Se Höjer, 2001, s. 12.

³⁷ Om skillnaderna mellan Bell och Lancasters undervisningssystem och det olämpliga med att kalla växelundervisningen för Bell-Lancastersystemet, se Nordin, 1973, s. 72. Om 1820-talets diskussion om växelundervisningen, se även Sandström, 1991, s. 165 f.

³⁸ Petterson, 1992, s. 309 f. och s. 313.

³⁹ Petterson, 1994, s. 80. För ytterligare beskrivning av växelundervisningens innehåll och framväxt i Sverige, se bl. a. Nordin, 1973.

⁴⁰ *Allmänna Journalen*, n:o 176, 3/8 1819.

⁴¹ *Anmärkaren*, n:o 10, 9/6 1819.

⁴² Se t. ex. Anders Fryxells (1795–1881) *Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisningsverken* (1823). Som lärare och rektor var Fryxell en av 1820-talets mest framstående pedagogiska debattörer. Han förespråkade att alla barn borde få gå i en och samma skola; det var fel att barnen från början gick i olika, från varandra isolerade, skolformer.

⁴³ *Argus den tredje*, n:o 86, 29/10 1823; *Allmänna Journalen*, n:o 157, 11/7 1823; *Stockholms Posten*, n:o 130, 9/6 1823. Förslaget om införandet av en ny medborgerlig katekes ska ses i samband med att det relativt nyligen, år 1811, hade utkommit en ny katekes, Jakob Lindbloms, som spreds till Sveriges alla invånare. Om katekeslitteraturen och hur den under tidigt 1800-tal alltmer inriktades på individen som medborgare. Se Möller, 1997, s. 140.

⁴⁴ *Argus den tredje*, n:o 86, 29/10 1823; *Allmänna Journalen*, n:o 158, 12/7 1823.

⁴⁵ *Stockholms Posten*, n:o 250, 28/10, 1823; *Granskaren*, n:o 59, 29/7 1823.

⁴⁶ *Stockholms Posten*, n:o 250, 28/10 1823.

⁴⁷ "Tärande" var de människor som inte kroppsarbetade, d.v.s. de som inte omedelbart var delaktiga i produktionen av nyttiga förnödenheter. Hit räknades t. ex. ämbetsmän, handelsmän och utövare av konstnärliga yrken. Den "tärande" befolkningen bestod i första hand av bönder. Se vidare Adolfsson, 2000, s. 164.

⁴⁸ *Courieren från Stockholm*, n:o 33, 20/8 1821; *Stockholms Posten*, n:o 157, 11/7 1820; n:o 136, 15/6 1820; n:o 31, 6/2 1822; *Argus den tredje*, n:o 25, 29/3 1823; *Granskaren*, n:o 68, 14/6 1820; *Anmärkaren*, n:o 14, 26/2 1820.

⁴⁹ *Anmärkaren*, n:o 43, 1/6 1825; n:o 80, 8/10 1825.

⁵⁰ *Granskaren*, n:o 133, 16/11 1824; *Allmänna Journalen*, n:o 156, 10/7 1820; *Stockholms Posten*, n:o 199, 30/8 1825. I *Journalen*, n:o 92, 25/11 1824, berömdes hur ett nyinstittat fruntimmerssällskap startat en flickskola i Göteborg. Den var avsedd för medelklassflickor. Förutom att lära sig skriva och räkna fick flickorna

undervisning om kristendomen. Dessutom förmedlades kunskaper om lämpliga handslöjder: att sy, spinna och väva.

⁵¹ Se bl.a. Petterson, 1992, s. 80.

⁵² Lagerstedt, 1922, passim; Jansson, 1985, s. 170 f. Detta sällskap kom i praktiken, fram till år 1842, att fungera som en svensk skolöverstyrelse.

⁵³ *Argus den andre*, n:o 14, 9/3 1822.

⁵⁴ *Argus den tredje*, n:o 96, 1/12 1824. Här uppgavs att det i Sverige under tidigt 1820-tal fanns c:a 60 växelundervisningsskolor. Sammanlagt undervisades 3 900 barn enligt denna metod: 2 700 pojkar och 1 200 flickor. Se vidare om växelundervisningen i *Argus*, n:o 10, 30/12 1820; *Journalen*, n:o 40, 25/9 1824; *Allmänna Journalen*, n:o 156, 10/7 1820; n:o 287, 7/12 1821; n:o 181, 8/8 1823; *Anmärkaren*, n:o 69, 25/8 1821; *Stockholms Posten*, n:o 31, 6/2 1820.

⁵⁵ *Argus*, n:o 10, 30/12 1820.

⁵⁶ Karlbergs krigsakademi tillkom år 1792 för att utbilda unga adelsmän som ämnade bli officerare. Se Larsson, 2005, s. 328 ff. Angående pamflettdebatterna om Karlberg, se bl. a.: *Mémoire sur la réorganisation de l'academie militaire de Carlberg ainsi que sur le mode d'avancement au premier grade d'officier par M.B* (1820), och svaret på denna pamflett av C. H. Anckarsvärd (1820) där särskilda undervisningsverk för framtida officerare ansågs onödiga och stridande mot den "fria statsförfattningens princip". Om Karlberg som krigsakademi under 1800-talet, se Larsson, 2005.

⁵⁷ *Stockholms Courier*, n:o 23, 20/3 1820; *Stockholms Posten*, n:o 136, 15/6 1820; n:o 139, 19/6 1820; *Anmärkarne*, n:o 20, 17/5 1820; n:o 21, 24/5 1820; *Argus den tredje*, n:o 25, 29/3 1823; n:o 27, 5/4 1823.

⁵⁸ *Granskaren*, n:o 100, 13/12 1822; *Argus den IV*, n:o 91, 27/11 1824.

⁵⁹ Segerstedt, 1976, s. 186 ff. I kommittén satt bl. a., förutom Richert, statsrådet Clas Flemming, riksdagsmannen och statssekreteraren Adolph Göran Mörner, hovkanslern Erik af Wetterstedt, justitierådet Isac Reinhold Blom, statssekreteraren Nils von Rosenstein, överståthållaren och landshövdingen Daniel Edelcreutz samt assessorn och riksdagsmannen Caspar W. Ehrenborg.

⁶⁰ *Betänkande från Committén för jämkningar i Upsala kongl. Academies constitutioner* (1820). Se även Segerstedt, 1976, s. 209.

⁶¹ *Consistorii Academici i Upsala underdåniga Betänkande i anledning af de föreslagne förändringar i den Akademiska jurisdiktionen*, (1822), passim; Segerstedt, 1976, s. 210 ff. Richert svarade i sin tur på detta utlåtande i sin skrift från 1822: *Ett och annat om korporationer, privilegier, nämnd, domstol etc. etc.* där den akademiska jurisdiktionen och dess feodala sammansättning ifrågasattes ytterligare. Svaret lät inte vänta sig. År 1823 utkom Erik Gustaf Geijer med *Nytt ett och annat i anledning af frågan om akademiska jurisdiktionen*, där den korporationsbevarande historiska skolans synpunkter framfördes om staten i allmänhet och universiteten i synnerhet.

⁶² *Courieren från Stockholm*, n:o 84, 14/2 1822; n:o 86, 21/2 1822; *Stockholmska Courieren*, n:o 9, 20/6 1822, n:o 10, 25/6 1822; *Argus den tredje*, n:o 82, 12/10 1825; *Argus den andre*, n:o 40, 8/6 1822 där det skrevs att Richerts skrift var ett av de mest intressanta arbeten som under en längre tid kommit ut från den svenska bokpressen. Den var således viktig ur "medborgerlig synpunkt". Se även *Stockholms Posten*, n:o 135, 13/6 1822 där Richerts skrift berömdes för dess grundlighet och redlighet.

⁶³ Richert, 1822, passim; Segerstedt, 1976, s. 215.

⁶⁴ *Argus den andre*, n:o 39, 5/6 1822. Vad gäller ensidigt läsande i studerkammaren och den typ av bildning det medförde, yttrades i *Stockholms Posten*, n:o 167, 22/7 1822: "Man kan i sanning icke tänka sig någon ömkeligare än dessa så kallade läskarlar, med sina utmärglade kroppar, sina förslöade sinnen, sin känslolöshet för allt lefvande, gladt och ädelt, sin obekantskap med världen, sin ogagnelighet för den och sitt föragt för allt som ej doftar af bokdammet."

⁶⁵ *Argus den andre*, n:o 39, 5/6 1822; *Argus den tredje*, n:o 82, 12/10 1825; *Stockholmska Courieren*, n:o 9, 20/6 1822; n:o 10, 25/6 1822, n:o 11, 27/6 1822. Såväl Kristiania som Köpenhamn hade egna universitet. I slutet på 1820-talet blev också Helsingfors säte för Åbos universitet. Därmed fick det finska universitetet, till skillnad från de svenska, en central roll i den allmänna politiken. Jämfört med de svenska universiteten blev det lättare för Helsingfors universitet att påverka den allmänna opinionen. Se vidare Klinge, 1983, s. 144 f.

⁶⁶ *Argus den andre*, n:o 39, 5/6 1822.

⁶⁷ *Argus den andre*, n:o 42, 15/6 1822. Här angreps också de akademiska befodringslagarna och universitetets hierarkisystem. Dessa liknades vid en "löjlig akademisk skråordning, hvilken först efter viss lerlingstjänst och vissa Gesellprof, medgifver den äfven mest qualificerade skicklighet att tillträda Mästare-embetet". Se *Argus den tredje*, n:o 2, 7/1 1824.

⁶⁸ *Argus den tredje*, n:o 20, 12/3 1823; n:o 15, 21/2 1824. Se även om statistikens betydelse för den medborgerliga bildningen i Höjer, 2001.

⁶⁹ *Lycurgus*, n:o 26, 28/8 1822; n:o 32, 18/9 1822; n:o 33, 21/9 1822. För liknande ståndpunkter, se *Granskaren*, n:o 49, 21/6 1822. Självklart var det viktigt, för *Granskarens* och *Lycurgus* åsikt att ha kvar universitetet i

Uppsala, att Karl Johan alltid hade varit positivt inställd till ett universitet i Uppsala. Prins Oskar var också kansler där.

⁷⁰ *Allmänna Journalen*, n:o 168, 23/7 1822.

Käll- och litteraturförteckning

Tidningar

Anmärkaren

Anmärkare

Allmänna Journalen

Allmänna Opinionens Organ

Argus

Argus den andre

Argus den tredje

Courieren från Stockholm

Föreningen Skandinaviskt Folkblad

Granskaren

Journalen

Journal för Litteraturen och Theatern

Lycurgus

Magasin för föräldrar och lärare

Nya Skandinaven

Stockholms Courier

Stockholms Posten

Stockholmska Courieren

Svenskt National-Blad

Trompeten

Åskådaren

Pamfletter och Engångstryck

[Anckarsvärd, Carl Henric], 1820, *Några anmärkningar af C.H.A. vid Den Franska Skriften Mémoire sur la Réorganisation de l'Académie Militaire de Carlberg etc. etc. par M.B.*, Örebro.

Betänkande af Comitén till öfverseende af Rikets allmänna undervisningsverk, Stockholm, 1820.

Consistorii Academici i Upsala underdåniga Betänkande i anledning af d föreslagne förändringar i den Akademiska jurisdiktionen, Upsala, 1822.

Mémoire sur la réorganisation de l'academie militaire de Carlberg ainsi que sur le mode d'avancement au premier grade d'officer par M.B

Silverstolpe, Gustaf Abraham, 1811, *Försök till en framställning af Allmänna Läro-Verkets närvarande tillstånd i Sverige*, Stockholm.

Fryxell, Anders, 1823, *Förslag till enhet och medborgerlighet i de allmänna undervisningsverken*, Stockholm.

Förslag till en förbättrad Skol-Ordning, jemte Betänkande och Bilagor, Stockholm, 1817.

Geijer, Erik Gustaf, 1813, *Om det offentliga läroverket*, *Samlade Skrifter*. 4. Stockholm, 1851.

[Richert, Johan Gabriel], 1822, *Ett och annat om corporationer, privilegier, nämnd i Domstolar etc. etc. i anledning af Consistorii Academici i Upsala Betänkande, om den Akademiska Jurisdiktionen*, Stockholm.

Skolordning, Kongl. Maj:ts förnyade Nådiga. Gifwen Stockholms slott den 16. December 1820. Stockholm, 1821.

Litteratur

Adolfsson, Maria, 2000, *Fäderneslandets kännedom. Om svenska ortbeskrivningsprojekt och ämbetsmäns folkskildringar under 1700- och 1800-talet*, Stockholm.

Agrell, Jan, 1960, "Den pedagogiska debatten i Sverige 1807-1820", *Pedagogisk Tidskrift*, Söderlund, A, (utg.), Uppsala.

Askerberg, Sven, 1976, *Pedagogisk reformverksamhet. Ett bidrag till den svenska skolpolitikens historia 1810-1825*, Stockholm.

-
- Blomberg, Hugo, 1891, *Om Svenskt statsborgarskap*, Uppsala.
- Carlsson, Carl Henrik, 2004, *Medborgarskap och diskriminering - Östjudar och andra invandrare i Sverige 1860-1920*, Uppsala.
- Edgren, Henrik, 2005, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810-1831*, Uppsala.
- Hessler, Carl Arvid, 1947, *Geijer som politiker. II. Hans senare utveckling*, Stockholm.
- Höjer, Henrik, 2001, *Svenska siffror. Nationell integration och identifikation genom statistik 1800-1870*, Hedemora.
- Jansson, Torkel, 1985, *Adertonhundratalets associationer. Forskning och problem kring ett sprängfullt tomrum eller sammanslutningsprinciper och föreningsformer mellan två samhällsformationer c:a 1800-1870*, Uppsala.
- Jansson, Torkel, 2001, "Eine historische Auseinandersetzung. Als die schwedische Bürgernation den Großmachtstaat ablösen sollte", *Acta Historica Tallinnensia*, Tallin.
- Jordansson, Birgitta, 1998 *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt* Lund.
- Klinge, Matti, 1983, *Runebergs två fosterland*, Helsingfors.
- Lagerstedt, N.G.W., (red.), 1922, *Sällskapet för folkundervisningens befrämjande 1822-1922. Minnesskrift med anledning av sällskapets verksamhet under ett hundra år*, Stockholm.
- Larsson, Esbjörn, 2005, *Från adlig uppfostran till borgerlig bildning. Kungliga Krigsakademien mellan åren 1792-1866*, Uppsala.
- Larsson, Karl, 1946, "Reformtankar i svensk skolpolitik 1809- 1820", *Pedagogisk Tidskrift*, Söderlund, A., (utg.), Uppsala.
- Ljunggren, Jens, 1999, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790-1814*, Stockholm.
- Lundell, Patrik, 2002, *Pressen i provinsen. Från medborgerliga samtal till modern opinionsbildning 1750-1850*, Lund.
- Lundquist-Wannerberg, Pia, 2004, *Kroppens medborgarfostran. Kropp, klass och genus i skolans fysiska fostran 1919-1962*, Stockholm.
- Möller, Håkan, 1997, *Den wallinska psalmen*, Uppsala.
- Nordin, Svante, 1999, *Det politiska tänkandets historia*, Lund.
- Nordin, Thor, 1973, *Växelundervisningens allmänna utveckling och dess utformning i Sverige till omkring 1830*, Stockholm.
- Nordlund, K, 1926, "Carl Ulric Broocman", *Svenskt Biografiskt Lexikon*, band sex, Boëthius, Bertil, (red.), Stockholm.
- Pettersson, Lars, 1992, *Frihet, jämlikhet, egendom och Bentham. Utvecklingslinjer i svensk folkundervisning mellan feodalism och kapitalism 1809-1860*. Uppsala.
- Pettersson, Lars, 1994, "Från undersåtefostran till medborgarutbildning", Dahlgren, Stellan, Jansson, Torkel och Norman, Hans (red.), *Från stormakt till smånation*, Stockholm.
- Segerstedt, Torgny T., 1976, *Den akademiska friheten 1809-1832*, Uppsala.
- Wennås, Olof, 1966, *Striden om latinväldet. Idéer och intressen i svensk skolpolitik under 1800-talet*, Stockholm.
- Åberg, Ingrid, 1988, "Revivalism, Philanthropy and Emancipation. Women's Liberation and Organization in the Early Nineteenth Century", *Scandinavian Journal of History*, Stockholm.
- Åberg, Ingrid, 1995, "Medborgarinna på välgörenhetens barrikader", Dahlgren, Stellan, Jansson, Torkel och Norman, Hans (red.), *Från stormakt till smånation*, Stockholm.
- Östholm, Hanna, 2000, *Litteraturens uppodling. Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*, Uppsala.